

ประติมานวิทยาและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยา

ธีระพันธ์ วิชัยดิษฐ¹

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอประติมานวิทยาและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นคติความเชื่อทางศาสนาหนึ่งที่สำคัญในสมัยอยุธยา โดยรูปแบบของคติความเชื่อที่ปรากฏนั้น อยู่ในรูปของหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้แก่ วรรณกรรม ประติมากรรม และพระนามของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจากหลักฐานประเภทวรรณกรรม ได้แสดงให้เห็นว่าฐานะของพระอิศวรสามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ฐานะของพระอิศวรที่ทรงเป็นหนึ่งในพระตรีมูรติ ที่ประกอบด้วยพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ส่วนอีกฐานะหนึ่งคือทรงเป็นเทพสูงสุดที่สรรค์สร้างทุกสรรพสิ่งตามความเชื่อในไสยเวท ในส่วนของเทวรูป พบว่าการสร้างเทวรูปพระอิศวรมักสร้างเป็นรูปบุคคล ไม่นิยมสร้างเป็นสัญลักษณ์เช่นเดียวกับประติมากรรมพระอิศวรในสมัยสุโขทัย และพระนามของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏพระนามของพระอิศวร แสดงให้เห็นว่าพระอิศวรเป็นเทพในศาสนาฮินดูองค์หนึ่งที่รวมกับเทพอื่น ๆ สร้างพระมหากษัตริย์ให้ทรงมีฐานะเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้า

คำสำคัญ : 1. คติความเชื่อ. 2. พระอิศวร. 3. อยุธยา.

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง หมายเลขโทรศัพท์ 08-5162-9278 อีเมล chunengja@hotmail.com

The Iconography and Ideology of Śhiva in the Ayutthaya Period

Teeranun Vichaidit²

Abstract

This article presents the iconography and beliefs of Śhiva in the Ayutthaya period. The belief of Śhiva was one of the important religious beliefs in the Ayutthaya period. The pattern of Śhiva appeared in historical and archaeological evidence such as literature, sculpture, and the king's name. Literary evidence depicted Śhiva as having two statuses: a part of Trimurti, including Brahma, Vishnu, and Śhiva; and the supreme god who created the universe according to Śaivism belief. As for sculptural evidence, Śhiva's sculpture was built in human form, not linga form like the pattern of Sukhothai style Śhiva's sculpture. As for the king's name which contain Śhiva's name, these names indicated that Śhiva and other Hindu gods created the king's status as equivalent to the Buddha.

Keywords: 1. Belief. 2. Śhiva. 3. Ayutthaya.

---

² Lecturer at Department of Thai and Oriental Languages, Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University, Bangkok, Thailand. Tel. 08-5162-9278 Email address: chunengja@hotmail.com

บทนำ

พระอิศวร เป็นเทพสำคัญองค์หนึ่งในศาสนาฮินดู มีพัฒนาการมาจากเทพรุทร ในยุคพระเวท (ราว 3,500-3,000 ปีก่อน) เป็นเทพเจ้าที่พวกมิถิลชาชีพัสถักกระ นอกจากนี้ยังเป็นเทพแห่งการทำลายล้างและเทพเจ้าแห่งฝูงสัตว์ป่า บางครั้งก็ได้รับยกย่องเป็นเทพผู้รักษาความยุติธรรม ในฐานะที่เป็นเทพแห่งฝูงสัตว์ บางทีก็ปรากฏกายเป็นนิ้ว (Inthrawut, 1977: 7) จนถึงยุคมหากษัตริย์ (ราว 2,500 ปีมาแล้ว) พระอิศวรได้กลายเป็นหนึ่งในพระตรีมูรติ (3 เทพสูงสุดของศาสนาฮินดู) ซึ่งพระอิศวรก็ยังคงเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นเทพแห่งการทำลาย มีทั้งรูปแบบที่ดุร้ายและไม่ดุร้าย โดยในปรัชญาฮินดูกล่าวว่าการทำลายล้างนี้ไม่ถือเป็นการสิ้นสุด แต่ถือเป็นการเริ่มต้นใหม่ พระอิศวรจึงได้รับการตีความว่าเป็นสัญลักษณ์ของผู้สร้างให้เกิดขึ้นใหม่อีกครั้ง (Wilkins, 1983: 263) จนถึงปัจจุบันผู้คนในประเทศอินเดียยังให้การเคารพนับถือพระอิศวรอยู่เสมอ เรียกว่าพวกไศวนิกาย

อาณาจักรอยุธยา เคยเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ พ.ศ. 1893 – 2310 ในพื้นที่ประเทศไทยบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา รวมถึงได้ขยายดินแดนไปทั้งทางภาคใต้ ภาคตะวันออกของประเทศไทย ความเจริญรุ่งเรืองในสมัยอยุธยา นั้นปรากฏทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง ซึ่งศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งในความเจริญดังกล่าว ไม่ว่าจะพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม หรือศาสนาฮินดู ซึ่งการนับถือศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา เป็นการนับถือและอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาถือเป็นสมมติเทพ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์จึงต้องอาศัยพราหมณ์ในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ รวมถึงการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับพระอิศวร

บทความนี้จะกล่าวถึงรูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในอยุธยา ซึ่งพระอิศวรเป็นเทพองค์หนึ่งในศาสนาฮินดู และยังปรากฏคติความเชื่อของผู้คนผ่านวรรณกรรม เทวรูป และพระปรมากิไชยของพระมหากษัตริย์

เทวรูปพระอิศวร

การนับถือศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา เป็นการนับถือและอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาถือเป็นสมมติเทพ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์จึงต้องอาศัยพราหมณ์ในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ รวมถึงการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับพระอิศวร ซึ่งปรากฏเอกสารที่กล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับการค้นพบแล้วดังนี้

ใน *The Royal chronicle in Phan Chanthanumat 's Version (Cheum) (2010: 276)* มีข้อความระบุถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายสถานพระอิศวร พระนายรายณ์ มาตั้งที่ซีกุนว่า "...ศักราช 998 ปีชวด อัฐศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้หรือ

เทวสถานพระอิศวรพระนารายณ์ขึ้นมาตั้งยังชีกุน...”

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการหล่อเทวรูปต่างๆ ซึ่งมีเทวรูปพระอิศวร ซึ่งปรากฏข้อความใน The Royal chronicle in Phan Chanthanumat 's Version (Cheum) (2010: 300) ดังนี้

...และในเดือนนี้ ปีกอกนั้น พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพุทธเจ้าอยู่หัวบำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการ แล้วให้หล่อรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืน สูงศอกคืบมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระศิวาทีศยยืนสูงศอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระมหาวินศวรรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทราทีศวรรพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์นี้สวมทองนพคุณ และเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมยาราชาชาติประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับภรรยาราชพีธี...

ทั้งนี้ยังมีการย้ายพระเทวกรรมไปประดิษฐานในพระอารามศรีสุทรนาถ ณ ตำบลชีกุน ซึ่งพระอารามศรีสุทรนาถคงหมายถึงเทวสถานพระอิศวร เนื่องจากคำว่าสุทรเป็นพระนามหนึ่งของพระอิศวร (The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. II, 1992: 25)

เทวรูปพระอิศวรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พบเทวรูปพระอิศวรซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ทรงเครื่องกษัตริย์ มี 2 กร ถือคัมภีร์ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนด้านขวาเห็นไม่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ได้พบการทำรูปพระอิศวรในชื่อ พระบรมเศศวรร ถือคัมภีร์ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาทรงแก้ว มงกุฎพระอิศวรเป็นเทริดมียอดเป็นรัตเกล้า ทรงกรวยแหลม พระพักตร์รูปไข่สวมกุธนลเป็นรูปคล้ายดอกบัวตูม สวมกรองศอพาทูร์ดี และทองกร ลวดลายของเครื่องทรงต่างๆ ลบเลือนไปมากแล้ว ทรงนุ่งพระภูษายาวถึงข้อพระบาท มีชายผ้าสามชายอยู่ด้านหน้า มีการคล้องสังวาลพาดผ่านพระอังสาซึ่งยังไม่แน่ชัดว่าเป็นเพียงเครื่องประดับหรืออาจเป็นงู (Singhiamphong, 2007: 20)

นอกจากเทวรูปดังกล่าวแล้ว ยังพบเทวรูปพระอิศวรสำริดอีก 2 องค์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร องค์หนึ่งกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่ทราบที่มา มีสังวาลเป็นรูปงู สวมกรองศอ ทรงภูษายาวถึงพระขานุ พระหัตถ์ซ้ายถือลูกประคำ ส่วนอีกองค์หนึ่งกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระหัตถ์หักหายไปแล้ว สวมสังวาลที่ยังไม่อาจจะระบุได้ว่าเป็นงูหรือสายยัชโญปวีต ทรงภูษายาว ส่วนพระบาทหายไป

ภาพที่ 1 พระอิศวรสำริด ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 2 พระอิศวรสำริด ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีประติมากรรมชิ้นหนึ่งที่น่ามาจากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งป้ายจัดแสดงได้ระบุว่าเป็นรูปพระตรีมูรติ อย่างไรก็ตามมีข้อเสนอใหม่ว่ารูปนี้ควรเป็นพระสทาศิวร คือพระอิศวรที่อยู่ในรูปสูงสุด เนื่องจากเทวรูปพระตรีมูรติมีเพียง 3 เศียร คือพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร แต่เทวรูปนี้มี 5 เศียรซึ่งตรงตามลักษณะประติมาวิทยาของพระสทาศิวร โดยพระพักตร์ที่อยู่สูงที่สุดคือพระอิศวร พระพักตร์ที่หันไปทางทิศตะวันออกคือพระอิศาน พระพักตร์ที่หันไปทางทิศตะวันตกคือพระอิศวร พระพักตร์ที่หันไปทางทิศใต้คือพระพรหม และพระพักตร์ที่หันไปทางทิศเหนือคือพระอิศะ ทรงอาวุธมากมายและสวมเครื่องประดับมากเพื่อแสดงถึงความเป็นเทพเจ้าที่อยู่ในฐานะสูงสุด

ภาพที่ 3 พระสหาคิวะศิลา ศิลปะอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

เทวรูปพระอิศวรในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

พบเทวรูปพระอิศวรอีกองค์หนึ่งที่บริเวณศาลพระอิศวร ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร ที่ฐานเทวรูปมีจารึกปรากฏศักราชคือ พ.ศ. 2053 (สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2) โดยพระอิศวรองค์นี้อยู่ในท่ายืนประทับตรง พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างยื่นออกมาด้านหน้าในระดับบั้นพระองค์ นิ้วพระหัตถ์จับจีบคล้ายกนกมูทรา ซึ่งอาจสืบทอดลักษณะมาจากพระอิศวรในศิลปะสุโขทัย สัญลักษณ์สำคัญที่ทำให้ระบุได้ว่าเทวรูปนี้เป็นพระอิศวรคือ มีพระเนตรที่ 3 กลางพระนลาฏ คล้องสายชโยปวีต รวมทั้งพารุต์ทั้ง 2 ข้างเป็นรูปงู ทั้งนี้ปรากฏพระมัสสุและพระทาฬิกะ ซึ่งอาจเป็นการสะท้อนเพศของพระอิศวรที่เป็นนักบวช (Singhlamphong, 2010: 104)

ภาพที่ 4 พระอิศวรสำริด ศิลปะอยุธยา สกุลช่างกำแพงเพชร พ.ศ.2053 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

เทวรูปพระอิศวรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้มีเรื่องเล่าว่ากษัตริย์จากอินเดียใต้ได้เคยถวายเทวรูปเนื่องในศาสนาฮินดูแด่พระรามาริบัติแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยได้อัญเชิญเทวรูปดังกล่าวไว้ที่นครศรีธรรมราชก่อน แต่เกิดพายุจึงไม่สามารถอัญเชิญเทวรูปจากนครศรีธรรมราชมาที่อยุธยาได้ เมื่อพราหมณ์ทำนายเหตุการณ์จึงรู้ว่าพระประสงค์ของเทวรูปที่ต้องการประทับอยู่ที่นครศรีธรรมราช พระรามาริบัติจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโบสถ์พราหมณ์เพื่อประดิษฐานเทวรูปนั้น ปัจจุบันคือโบสถ์พราหมณ์ที่ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักที่อยู่กลางเมือง ประกอบด้วยสถานพระอิศวร ทางฝั่งตะวันตก สถานพระนารายณ์ ทางฟากตะวันออก และสถานพระสยามที่ประดิษฐานศิวลึงค์บนฐานโยนีทางทิศใต้ (Singhlamphong, 2010 : 115)

ในสถานพระอิศวร เคยปรากฏเทวรูปศิวนาฏราช ปางปราบอสูรมุลาละคะนี้ ที่ทรงรำรำเหยียบหลังอสูร ทรงมี 4 กร ทรงถือบัณเฑาะว์และเปลวไฟ มีวงโค้งแห่งเปลวไฟที่แสดงถึงท่อน้ำท่อเพลิง ที่พระอิศวรทรงแสดงเทวฤทธิ์ เลขทะเบียน 8/2515 สกุลช่างนครศรีธรรมราช กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ทำจากสำริด สูง 76 เซนติเมตร กว้าง 44 เซนติเมตร ปัจจุบันเทวรูปนี้ได้รับการจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช (Chanthavanich, 2006 : 111)

ภาพที่ 5 ศิวนาฏราชสำริด เลขทะเบียน 8/25 สูง 76 เซนติเมตร กว้าง 44 เซนติเมตร สกุลช่างนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2100-2200 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

นักปราชญ์ฮินดูได้ตีความนฤตตมูรติในความหมายที่ว่าพระอิศวรเป็นเทพที่มีหน้าที่รวบรวมทุกสิ่งอย่าง ซึ่งหน้าที่ของเทพตามคัมภีร์ในศาสนาฮินดูทั่วไป มีการสร้าง (สฤษฏี) การคงอยู่ (สฤติติ) การสิ้นสูญและการทำลาย (ปรलय และ สัหาร) ของโลก ซึ่งปราชญ์ได้ตีความว่ากลองในพระหัตถ์ขวาข้างหนึ่งของพระองค์หมายถึงการสร้างสรรค์

(สฤณี) ทำประทานอภัยหมายถึงการดำรงอยู่ของโลก (สฤติ) ไฟในพระหัตถ์ซ้ายข้างหนึ่งหมายถึงการทำลายหรือการสูญสิ้นของโลก (ปรलय หรือ สंहาร) พระบาทขวาเหยียบบนหลังอสูรมุยะละกะหมายถึงมายุคคติต่างๆ ที่คนทั่วไปต้องประสบพบเจอ (ติโรภาว) ส่วนพระบาทซ้ายที่ยกขึ้นหมายถึงความอนุเคราะห์ (อนุครุห) หรือความกรุณาที่พระองค์มีต่อผู้ที่ภักดีต่อพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายอีกข้างหนึ่งที่ชี้ลงมายังพระบาทซ้ายที่ยกขึ้นหมายถึงความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์ 3 อย่างในพระหัตถ์ และสัญลักษณ์อีก 2 อย่างที่แสดงออกโดยพระบาททั้งสอง หมายถึงพระองค์เอง แม้มีหน้าที่โดยเฉพาะเกี่ยวกับหน้าที่ของพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ประการ ได้แก่ การสร้างสรรค์ การดำรงอยู่ และการล้างโลกแล้วก็ตาม พระอิศวรก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับความเป็นไปต่างๆ ในโลก ที่เต็มไปด้วยความผิดพลาดไปจากความจริง และพระองค์ย่อมหาทางอนุเคราะห์ให้ชาวโลกได้พ้นจากมายุคคติต่างๆ จนสามารถเข้าถึงพระเป็นเจ้าได้ในที่สุด (Bussayakul, 1977: 64-65)

พระอิศวรในจารึก วรรณกรรม และพระราชพิธี

จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร ได้กล่าวถึงเรื่องเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร เพื่อให้คุ้มครองสัตว์ทั้งหลายในเมืองกำแพงเพชร รวมถึงการบำเพ็ญสาธารณกุศลต่างๆ โดยถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบรมราชาธิราชและสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งขณะนั้นมีพระนามว่าพระเชษฐา อุปราชาเมืองพิษณุโลก โดยในจารึกมีข้อความปรากฏดังนี้ (Fine Art Department, 1983: 173)

ศักราช 1432 มะเมียะนักษัตร อิทตยพาร เดือน 6 ขึ้น 14 ค่ำ ได้หัตถฤกษ์เพลา รุ่งแล้ว 2 นาฬิกา จึงเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ประดิษฐานพระอิศวรเป็นเจ้าน้ำไว้ให้ คุ้มครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชรแลช่วยเลิกศาสนา พุทธศาสตร์ และไสยศาสตร์ และพระเทพกรรมมิให้หม่นหมอง...

ภาพที่ 6 จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร จารึกเรียงเป็นบรรทัดตามลำดับโดยรอบ 3 บรรทัดทั้ง 4 ด้าน อักษรไทย ภาษาไทย พ.ศ. 2053 (ที่มาของภาพ : kanchanapisek.or.th)

ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา ได้ปรากฏพระนามพระอิศวรในฐานะพระตรีมูรติ ซึ่งผู้ประพันธ์มักกล่าวบูชาพระตรีมูรติก่อนเริ่มเรื่องเพื่อความเป็นสิริมงคลเสมอ รวมถึงการกล่าวลักษณะต่างๆของพระอิศวรอีกด้วย

ในลิลิตโองการแข่งหน้า ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (Fine Art Department, 1986a: 6) ได้ปรากฏบทสวดดีพระอิศวร ดังนี้ “...โอมบรมเมตราวยผายผาลหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก เอาเงือกเกี้ยวข้าง อ่างทัดจันทร์เป็นปิ่นทรงอินทรชฎา สามตาพระแพรง แกว่งเพชรกล้า ฆ่าพิฆนัจฉูไร...”

จากบทสวดดีพระอิศวรดังกล่าว ได้บรรยายถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอิศวรคือ ทรงโคเผือกซึ่งก็คือโคนนทิเป็นพาหนะ สวมมูงเป็นสังวาล มีพระจันทร์เป็นปิ่นทัดพระเกศา พระเกศาเป็นทรงชฎา มีพระเนตรที่ 3

นอกจากนี้ Michael Wright (2000: 67-69) ยังสันนิษฐานถึงเทพท้องถิ่นบางองค์ที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งหน้าว่าคือพระอิศวร ดังนี้

...ฟ้าพัดพรีใจยังช่วยดู	ใจตายตบไกล
สี่ปางผีหาวแห่งช่วยดู	พื้นใต้ช้อกามภูมิข...
...ฟ้ากระแฉ่นเรือนผยองช่วยดู	เจ้าผาดำสามเส้าช่วยดู...
...เจ้าผาดำผาเผือกช่วยดู	หันเหี้ยวปู่สมิงพราย...
...ผีพรายผีชรหมื่นดำช่วยดู	กำรคูสิ้นเป็นเปลว...

จากบทดังกล่าว ไมเคิล ไรท์ ได้เสนอว่า “ฟ้าพัดพรีใจช่วยดู” หมายถึงพระรุทรที่ในสมัยสมัยพระเวทเป็นเทพแห่งลมพายุ และมีพัฒนาการต่อมาจนกลายเป็นพระอิศวร “ฟ้ากระแฉ่นเรือนผยองช่วยดู” หมายถึงพระอิศวรปางตรีปรั้นตกะ ที่กล่าวถึงตอนที่พระอิศวรปราบบุตร 3 ตนของอสูรอันธกะสูร ที่มีนามว่า วิษณุมาลี ตารากากษะ และกมลากษะ พระอิศวรไปปราบอสูรทั้งสาม โดยเหล่าเทพได้แบ่งฤทธิ์ครึ่งหนึ่งให้พระองค์ พระอิศวรจึงทรงกลายเป็นมหาเทพที่มีฤทธิ์อำนาจมากที่สุด จากนั้นจึงได้ทรงขอให้พระวิษณุแปลงองค์เป็นลูกศร พระอัคนีเป็นหัวลูกศร พระยมแปลงเป็นปลายลูกศร คันศรทำจากพระเวท โดยสาวตรี³ จำแลงร่างเป็นสายคันศร นอกจากนี้ พระพรหมยังทรงยอมเป็นสารถีม้าทรงให้ด้วย ในที่สุดพระอิศวรก็ทรงยิงลูกศรเพียงดอกเดียวก็สามารถทำลายปราสาทของอสูรทั้งสามได้สำเร็จ (Rao, 1968: 164-165) หรือปู่สมิงพราย, ผีพรายผีชรหมื่น หมายถึงพระไภรวะ ที่ถือเป็นพระอิศวรปางที่ทรงเป็นเจ้าแห่งภูติผี เป็นต้น

³ มเหสีองค์หนึ่งของพระพรหม เรียกอีกชื่อหนึ่งว่านางคายนตรี

ในลิลิตยวนพ่ายได้กล่าวถึงเหตุของการอวตารของเทพเจ้ามาเกิดในร่างกษัตริย์ ว่า เนื่องจากแผ่นดินเกิดยุคเข็ญ ได้ปรากฏชื่อของพระอิศวรดังตัวอย่างต่อไปนี้ (Fine Art Department, 1986a: 305,313)

ธรณีสถิตลจลพิจลต่างต่าง พ่างขว้าทั้งสี่เหล่า ฟ้าทั้งหลายพกหงาย รสสายสยบภพ มณฑล ในขณะนั้น บั้นพรหมพิษณ อิศวรอตุลเดช เหตุบพิตรคิถกรุณา ประชาาราษฎร เยียวพินาศทั้งมูล สุธัญญาพลสัง 5 จึงแกล้งแสรงรวบเอาอัฐามูรธาภิรมย์ศร ด้วยบพิตร เสรีจ ก็เสด็จมาอุบัติในกระษัตริ ทวีติวงษอภิชาติ ระวังราชธิรูป ชูแผ่นดินให้หงาย ทาย แผ่นฟ้าบ่ให้ขว้า ล้ากรณทรธาตวันัดกวี ตรีโลกยมให้อ่อนห หนุนพระพุทศศาสนให้ตรง...

...เอกาทสเทพแสง	เอื้องค
เปนพระศรีสรรเพชญ	ที่อ้าง
พระเสด็จดำรงรักษ	ลียงโลก ใสแฮ
ทุกเทพทุกท้าวไหง้ว	ช่วยไชยฯ...

จากวรรณกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของพระอิศวรในฐานะ พระตรีมูรติที่เสด็จมาเกิดในร่างพระมหากษัตริย์ เพื่อดูแลปกครองประชาชน รวมถึงการ คำจุนพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าเทพทั้ง 11 องค์ในศาสนานินดู ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระอิศวร พระพาย พระวรุณ พระเพลิง พระยม พระไพศพ พระอินทร์ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ได้ทรงสร้างพระมหากษัตริย์อยุธยาในฐานะการดำรงเป็นพระพุทศเจ้า

ในไตรภูมิที่ค้นพบ ณ หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ซึ่งมีการสันนิษฐานจาก ตัวอักษรและอักษรวิธานกำหนดอายุได้ราวสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้กล่าวว่าพระบรมศวร (พระอิศวร) ทรงเป็นผู้สร้างจักรวาล เขาพระสุเมรุและเขาสัตบริภัณฑ์ โดยมีข้อความ ดังต่อไปนี้ (Fine Art Department, 2011: 43-46)

พระบรมศวร ตั้งแต่เมื่อประถมกัลป์เมื่อไฟใหม่แล้ว แผ่นดินนี้พระบรมศวร เปนเจ้าหากให้เปนสรรพทุกประการ แลพระบรมศวร พระองค์จึงประดิษฐ์แต่งกำแพง จักรวาลให้มีสถานตั้งงกเกียน⁴ แลจึงตักแตงน้ำมหาสมุทรให้ล้อมรอบแผ่นดินเล่า แล้ว ก็มาแต่งกำแพงจักรวาฬให้ไกลแผ่นดินนั้นไปได้หมื่นโยชน...

...พระอินศวรเปนเจ้าบพิตรเธอจึงเอาแก้ววิเชียรสามดวงตั้งไว้บนสถาน ดุจก้อนเส้านั้น แล้วบพิตรจึงตั้งเขาสุเมรุราชเหนือแก้วทั้งสามดวงนั้นประดุจหม้อ เข้า⁵นั้น...

⁴ หมายถึง กงเกวียน

⁵ หมายถึง หม้อข้าว

ตอนกำเนิดมนุษย์ พระอิศวรทรงสร้างอาหารและน้ำให้แก่พรหมทั้งหลายที่กิน
จวันดินจนกลายเป็นมนุษย์ ความว่า (Fine Art Department, 2011: 46)

...เมื่อนั้นพระบรมเสวรมผู้มีฤทธิ์มีศีลาคุณอันมากนักหนา อาจให้เป็นสรรพ
ทุกอัน จึงมานิมนต์ให้เป็นเข้าน้ำโภชนาอาหารแก่เขาทั้งหลาย แลเขาบริโภคอาหารอิมก็
บังเกิดตาฤชณาแก่ผู้ชายผู้หญิง เขาก็จับคร่ากันไปมาแก่กิลีสมามากกว่าเก่า...

ในตอนกำเนิดลิงกาทวีป พระอิศวรทรงกำหนดให้พระอาทิตย์ส่องแสงตอนกลางวัน
และพระจันทร์ส่องแสงตอนกลางคืนและทรงตัดสินว่าพระพายกับชมพูปากักศนาคราช
ใครมีฤทธิ์มากกว่ากัน โดยมีข้อความตัวอย่างดังนี้ (Fine Art Department, 2011: 46-50)

...เมื่อนั้นพระบรมเสวรเขอจึงรำพึงว่าดังนี้ โลกนี้เหตุมาอาศัยซึ่งรัศมีพรหม
ทั้งหลาย แลบัดนี้ก็มีตนักหนา ฟิงกูให้มีพระอาทิตย์แจ้งเมื่อกลางวัน ให้พระจันทร์ให้ขึ้น
ในราตรีแก่โลกนี้ให้มีที่หมายแก่เขาว่ากลางวันกลางคืนนั้นเกิด แล้วพระบรมเสวรรำพึง
ว่าดังนี้ แผ่นดินหนาได้ 240,000 โยชน หาดันทรงแผ่นดินหนานัก เราให้ใครทรงดีเทอ...

ตอนกำเนิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอิศวรทรงอภิเษกมนุษย์ 5 คนไปครอง
เมืองต่างๆ ดังนี้ (Fine Art Department, 2011: 50-51)

...พระบรมเสวรอภิเษกท้าวพระญาในแผ่นดินได้สามสิบสามพระองค์ แลห้า
พระองค์นี้ใหญ่กว่าเขาใส่ เมื่อนั้นนางสุภัทธาเทวี มีปารรถนาใครหาผิว... ..แล้วก็ขึ้นมา
สู่เมืองคนทั้งหลายนี้ นางก็มาปลอบพระญาทั้งห้าองค์ก่อน แลนางก็มาอยู่ด้วยพระญา
องค์แลเดือน ก็มาทรงครรรภ์พระอาทิตย์อยู่ในท้อง ได้ห้าเดือนก็มาออกจากครรรภ์... ..
ประสูติแล้วนางจึงเอาไปฝากไว้แก่พระบรมเสวร แล้วนางจึงจากท้าวห้าองค์นั้นไปยัง
เมืองอื่น แล้วก็จวบพระญาสี่องค์... ..นางก็อยู่ด้วยพระญาสี่องค์ก็มีท้อง พระจันทร์อยู่ใน
ท้องสี่เดือนจึงออกมาในปีฉลู...

จากตัวอย่างทั้งหมดในไตรภูมิที่ค้นพบ ณ หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส แสดงให้
เห็นถึงสถานะของพระอิศวรที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งในจักรวาล ซึ่งคติความเชื่อดัง
กล่าวเป็นคติความเชื่อในไศวนิกายที่นับถือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด

ในค่านมัสการสมุทรโฆษคำฉันท์ แต่งโดยพระมหาราชครูในสมเด็จพระ-
นารายณ์มหาราช มีบทบูชาพระอิศวร กล่าวว่า (Fine Art Department, 1986b: 112)

...ไหว้ไถธาตาสังกร พระพิฆณุอันศร

ศักดีไชยเดชะ...

⁶ ธิตาของพิภุกนาคราช

ในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีบูชาและขอพรพระอิศวรให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงอยู่เย็นเป็นสุขดังตัวอย่างต่อไปนี้ (Fine Art Department, 1986b: 653, 663)

ศุภีตรีเนตรเรือง	เรื่องฤทธิ์
พรหมเมศแมนสรวงสิทธิ์	สี่เกล้า
เชิญพระบันทมนิทร์	เหนือนาค
มาสำรายทุกขเร้า	รุ่งฟ้าอินขจร...

ในคชภูมิจึงเวยกล่อมช้างของเก่า แต่งโดยขุนเทพกระวี เมืองสุโขทัย สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ปรากฏพระนามพระอิศวรดังนี้ (Prince Mang, 1960: 121, 123)

...สรวมสิทธิสรรวมพชรเรียง	นุพิจิตรฤาสาย
เดโชอำนาจมะศิวาย	อภิวันทนมวยฉมา...

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนหนุมาณพนางบุษมาลี นางบุษมาลีได้เล่าถึงสาเหตุที่พระอิศวรสาปลงมายังโลกมนุษย์และเงื่อนไขการพ้นจากคำสาปดังนี้ (Chusab, 1998: 29)

...พึงสาร	เยาวมลัยขัดคั้นหุ่นหัน
คือใครเป็นอะไรกับเจ้านั้น	เข้ามาทำพิลวันอยู่วุ่นวาย
ลอยหน้ามาว่าวอนให้เอ็นดู	ไม่อดสู่ว่ายากลำบากหลาย
หรือไรให้เฝ้ายากลำบากกาย	ช่างไม่อายแก่ใจมาเจรจา
ไม่เกรงองค์อิศวรบรมนาถ	แม้ทรบาทบาทพระบรมนาถ
พากันมอดม้วยมรณา	ข้ากลัวอาชญาพระศุภี
ด้วยต้องคำสาปพระอิศรา	ให้เข้ามาอยู่ไพรศรี
สั่งว่านารายณ์ริบตี	มาสังหารอสูรอาชรรมี
พบทหารนารายณ์เป็นกระบี่	ชื่อศรีหนุมาณอันแข็งขัน
จึงพ้นคำสาปพระทรงธรรม	ท่านนั้นมีพลศักดา...

อีกตอนหนึ่ง เป็นตอนที่พิเภกคำนวณฤกษ์การเดินทางของพระรามว่าเป็นฤกษ์ดี และพระอิศวรได้อวยพรให้ได้ชัยชนะดังนี้ (Fine Art Department, 1997: 67)

...อิศวรอวยพรเนื่องอยู่เบื้องบน	อาทิตย์ดลถึงที่ราศีกันย์
สมเด็จพระองค์อำรินทรา	ท้าวสุชาดาเจ้าไตรตรึงศัศวรรค์...

จากเนื้อหาในรามเกียรติ์สมัยกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นถึงสถานะของพระอิศวรที่สามารถดลบันดาลคำสาปและการแก้คำสาปให้ผู้ใดก็ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงฐานะความเป็นเทพเจ้าสูงสุดตามคติความเชื่อในลัทธิไศวนิกาย

ในวรรณกรรมเรื่องเฉลิมไตรภพซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงเรื่องราวของเทพและโหราศาสตร์ ซึ่งในเนื้อหาได้กล่าวถึงพระอิศวรที่ทรงสร้างสัตว์ประจำปีนักษัตรทั้ง 12 เมื่อแล้วเสร็จก็เสกเป่าซุบเวทดาวอัญเคราะห์ ต่อมาพระอิศวรได้ประทานคำทำนายบุคลิกคนที่เกิดในวันต่างๆ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงตอนที่พระอิศวรขวางจักรไปตัดร่างราหูขาดเป็นสองท่อน เนื่องจากราหูแอบลักดื่มน้ำอมฤต แต่งเป็นร้ายสุขภาพ กายย้านี้ 11 และกายยั้ง 16 ไร่ มีตัวอย่างดังนี้ (Phisphumvidhi, 2005: 107, 113)

...สารขำพระพุทธรเจ้า น้อมเศียรเกล้าบทมาลัย หัตถประสานเหนือเกศ บังคม
เดชเดชา พระพุทธรธรรมสงฆ์ จบปางองค์อิศวร ภาควนวนเอกอุมา พรหมชาดานราฤทธิ์
ฤาษีสิทธิ์ครุบา...

...จึงเกิดอิศวรอุมา	พระชาดาพระนารายณ์
ประกอบสร้างสรรค์ทั้งหลาย	ท้าวตรีภพจบสากล...
...ปางอิศวรอุมา	พระพรหมชาดา
นารายณ์อันร่วมฤดี	
ทราบพรหมยมเพศสตรี	เสวยง้วนปัทพี
เกิดมีซึ่งบุตรนัดดา...	
ควรเราจัดแจงให้	เป็นวันคืนได้
โมงห่มยามนาฬิกา	

จากวรรณกรรมเรื่องเฉลิมไตรภพ แสดงให้เห็นฐานะการเป็นเทพเจ้าสูงสุดของพระอิศวรตามคติความเชื่อในลัทธิไศวนิกายที่เชื่อว่าพระอิศวรคือผู้สร้างสรรพสิ่งในจักรวาลให้เกิดขึ้น รวมถึงเป็นผู้ที่สามารถดลบันดาลหรือตัดสินความเป็นไปของทุกสรรพสิ่งในจักรวาลนี้ได้อีกด้วย

นอกจากวรรณกรรมที่ปรากฏการกล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาและฐานะของพระอิศวรแล้ว ยังมีบันทึกที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระอิศวรต่างๆ ได้แก่ พระราชพิธีการรับพระอิศวรและพระนารายณ์ในปี พ.ศ. 2144 ครั้งเกิดสุริยุปราคา เดือน 7 ความว่า (Ayutthaya people 's Testimony, King Uthumporn 's Testimony and The Royal chronicle in Luang Phrasert Aksornniti 's Version, 1967: 469) “ศักราช 963 ฉลุศก เดือน 7 เดือนเดียนั้นมีสุริยุปราคา ในปีนั้นรับพระอิศวรและ

พระนารายณ์เป็นเจ้าไปถวายพระพรพร้อมกันวันเดียวทั้ง 4 คนหาม”

ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อครั้งประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษก พราหมณ์ได้อ่านบทบูชาพระอิศวรดังนี้ (The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad) 's Version, 1990: 31) “...หมูปราหมณ์ปโรหิตาจารย์ก็โอม อ่านอิศวรเวทวิชฌมนตร์...”

ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร พระครูศิวพราหมณ์โหราธิบดีได้ประกอบพระราชพิธีก่อนที่จะทรงออกรบกับพระมหาอุปราช (The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad) 's Version, 1990: 205) ซึ่งพระครูศิวพราหมณ์นี้อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นพราหมณ์ในไศวนิกาย

ในพระราชพิธีลบล้างราชรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีพระราชพิธีบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระอิศวรดังนี้ (The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad)'s Version, 1990: 355) “...พราหมณ์ที่แต่งกายเป็นพระอิศวร พระนารายณ์ แลเป็นเทพยดานั้นก็อวยชัยถวายพระพรโดยสาส์นโศลกวิธีพรหม...”

จากพระราชพิธีดังที่ได้ยกตัวอย่างไปนั้น แสดงให้เห็นว่าแม้พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาจะทรงนับถือและใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องยกฐานะของตนแล้ว ก็ยังทรงใช้พิธีกรรมทางศาสนาฮินดูเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และยกฐานะของตนให้เหนือบุคคลทั่วไปควบคู่กับพุทธศาสนาอีกด้วย

พระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์

พระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏพระนามของพระอิศวรนั้น ได้ปรากฏตั้งแต่สมัยที่ขอมโบราณมีอิทธิพลในประเทศไทย และปรากฏพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์อีกครั้งในสมัยอยุธยา พระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏพระนามพระอิศวรนั้นมีหลายพระองค์ดังนี้

ใน Ayutthaya people 's Testimony, King Uthumporn 's Testimony and The Royal chronicle in Luang Phrasert Aksornniti 's Version (1967: 262-263) ตอนราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา พระราชพิธีราชาภิเษก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายถึงพระนามพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไว้ ซึ่งปรากฏพระนามของพระอิศวรดังนี้ “...สมเด็จพระบรมราชาธิราช รามาธิบดี ศรีสรรเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิบดี... องค์เอกาทศสุทร...”

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลของเก่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงสันนิษฐานว่าแต่งตั้งในสมัยอยุธยา ในประกาศมีชื่อพระอิศวรปรากฏอยู่ในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ดังนี้ (Prince

Sawasdiprawat, 2007: 53) “...อันข้าผู้ดำเนินพระราชโองการแห่งพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดีศรีสรรเพชญ์ จักรพรรดิราชาเอกาทศรถฐิติศวรรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว...”

พระปรมาภิไธยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ปรากฏพระนามของพระอิศวรด้วยดังนี้ “พระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิวรยราชาธิบดีนรินทร์... ...ตรีภูวนेत्रวรรณานายกดิถรัตนราชชาติอาชาวไสย... ...นพรัตนราชธานีบุรีรมย์”

พระนามของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็มีพระนามของพระอิศวรอยู่ด้วย โดยคำว่า “นเรศ” หมายถึงพระอิศวรนั่นเอง ซึ่งในพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระเอกาทศรถ (กฎหมายลักษณะกบฏศึก) ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2136 หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาหงสาวดี 1 ปี ปรากฏพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า (The Royal Institute, 1995: 3) “...สมเด็จพระบรมาทงกษัลักษณ์ อัครบุริโสถม บรมหนอนรา เจ้าฟ้านเรศร์ไชษฐาธิปไตย...”

พระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเอกาทศรถมีพระนามพระอิศวรปรากฏอยู่ดังนี้ (The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. I, 1991: 193) “พระศรีสรรเพชญ์... ...ตรีภูวนेत्रวรรณานายก ดิถรัตนราชชาติอาชาวไสย ... ...มกุฏเทศมหาพุทธานุบรมบพิตร”

ใน The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad)'s Version (1990: 254) ปรากฏพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเอกาทศรถดังนี้ “...สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว...”

ใน The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. I (1991: 194) กล่าวถึงกฎหมายลักษณะกบฏศึกตั้งก่อนเสวยราชย์ และในกฎหมายพระธรรมนูญมีพระนามพระอิศวรอยู่ในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเอกาทศรถว่า “สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรรบรมนาถบรมบพิตร”

ในพระราชสาส์นพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171) ที่พระราชทานถึงเจโรนิโม เดอ อาเซเวโด (Jeronimo de Azevedo) อุปราชโปรตุเกสประจำเมืองแก้ว สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราว พ.ศ. 2158-2159 โดยได้ปรากฏพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของพระอินทราชาว่า (Veeraphrachak, 1996: 41-58) “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรรบรมนาถบรมบพิตร”

The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. I (1991: 194) กล่าวถึงกฎหมายพระธรรมนูญ พรหมศัคดี ลักษณะอาญาหลวง 2 แห่ง และลักษณะเบ็ดเสร็จ มีพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังนี้ “สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรรบรมนาถบรมบพิตร”

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มีพระชนม์ได้ 25 พระพรรษา นับว่าเข้าเกณฑ์เบญจเพส จึงได้โปรดให้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา มีพระปรมาภิไธยซึ่งถวายเป็นราชาภิเษกว่า (Fine Art Department, 1986b: 87) “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดีศรีสรร... ..องค์เอกาทศรถู... ..พุทธชางกูรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว”

ในพระไอยการลักษณะรับฟ้อง ได้ขนานพระปรมาภิไธยสมเด็จพระนารายณ์ว่า (Fine Art Department, 1986b: 87) “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว”

ใน The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad)'s Version (1990: 370) ปรากฏพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระนารายณ์ดังนี้ “...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว...”

จารึกในพระอุโบสถวัดป่าโมกข์ ตำบลป่าโมกข์ อำเภอป่าโมกข์ จังหวัดอ่างทอง ได้ปรากฏพระนามของพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระดังนี้ (Bunphrakhong, 1967: 93) “ศุภมัสดุ 2271 ศก อชสังวจฉร วิศาขมัลล ศุกลปักษ์ อัญมิตถิ จันทวาร พระบาทพระศรีสรรเพชญ สมเด็จพระเอกาทศรถูอิศวร บรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว พระเจ้าปราสาททอง...”

ในศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีไทยมีไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. 2299 ได้ปรากฏพระนามพระอิศวรในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นภาษาบาลี โดยพระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปரியู) ได้แปลเป็นภาษาไทยดังนี้ (Prince Ditsawarakuman, 2003: 286-289)

ศุภอักษรบรรพชน ในเราผู้เป็นอัครมหาเสนาธิบดี แห่งสมเด็จพระตรีภพโลก มกุฎอดมบรมมหิศรวรวงศ์สุริยเนตร์นเรนทรธาธิบดีนทรวโรดม (บรม) ขัตติยชาติราชวราดูล... ..เอกาทศรถูอิศวร... ..ดำรงสิริราชสมบัติในลังกาทวีป อันทรงประเสริฐ

พระเจ้ากรุงศรีวัฒนบุรีราช ได้ให้ทูตอำมาตย์ เชิญพระศรีทันตราดจ่าลอง แลพระมณีพุทธรูป แลพระภิกษุสงฆ์ นำพระราชสันเทศ⁷ กับมงคลราชบรรณาการ มายังกรุงศรีอยุธยามหานคร ให้ถวายแด่สมเด็จพระเอกาทศรถูอิศวรบรมนารถบรมบพิตร พระนารายณ์เป็นเจ้า ผู้ทรงทศพิชราชธรรมมโหฬาร...

⁷ หมายถึงพระราชสาส์น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแปลพระนาม “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศทรอิศวร” ไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้แบ่งภาคมาจากเทวดา 11 องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ พระอิศวร พระพาย พระวรุณ พระอัคนี พระยม พระไพศรพนธ์ พระอินทร์ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ (The Royal chronicle in Royal writing's Version Vol. I, 1991: 180)

นอกจากพระประมาภิไธยของพระมหากษัตริย์แล้ว ใน The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. II (1992: 108) ก็ยังกล่าวถึงชื่อพระวงศ์บางพระองค์ ที่มีพระนามพ้องกับพระนามของพระอิศวร เช่น เจ้าฟ้าปรเมศวร พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

การอภิปรายผล

วรรณกรรมในสมัยอยุธยา ได้บรรยายถึงลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญของพระอิศวรในสมัยนี้คือ มีพระเนตรที่ 3 ทรงสวมสังวาลที่เป็นนาคหรืองู มีโคเผือก (โคนนท) เป็นพาหนะ และทรงถือตรีศูลเป็นอาวุธ มีพระจันทร์เป็นปิ่นปักพระเกศา และมีวิมานคือภูเขาไกรลาส รวมถึงการออกพระนามต่างๆ เช่น พระศุลี พระสังกร พระอิศวร พระตรีเนตร พระปรเมศวร เป็นต้น นอกจากนี้ วรรณกรรมในสมัยอยุธยา ยังกล่าวถึงฐานะของพระอิศวรอยู่ 2 แบบ คือ พระอิศวรในฐานะที่เป็นหนึ่งในเทพพระตรีมูรติ ที่ประกอบด้วยพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ถือเป็นเทพสูงสุดตามคติความเชื่อในศาสนาฮินดู กับพระอิศวรในฐานะผู้สร้างสรรพสิ่งทุกสรรพสิ่ง โดยในไตรภูมิจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส มีข้อความระบุถึงการที่พระอิศวร (พระปรเมศวร หรือ พระอิศวร) เป็นผู้สร้างจักรวาล ซึ่งคติความเชื่อนี้เป็นคติของไสวณิกาย ที่ถือว่าพระอิศวรเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ในวรรณกรรมเรื่องเฉลิมไตรภพ กล่าวถึงการปรากฏกายของพระอิศวรคู่กับพระอุมาเสมอ ซึ่งคตินี้อาจเป็นคติความเชื่อเรื่องพระอรธรรณาริศวร ที่พระอิศวรต้องคู่กับพระอุมาเพื่อการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่ต้องอาศัยพลังทั้ง 2 ด้านจากจักรวาล โดยคติความเชื่อดังกล่าวเป็นคติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ

ในส่วนของหลักฐานกลุ่มเทวรูปอาจกล่าวได้ว่า การสร้างเทวรูปพระอิศวรยังคงยึดหลักลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญของพระอิศวรสืบเนื่องมาตลอด เช่น มีพระเนตรที่ 3 ทรงคล้องสังวาลรูปนาคหรืองู ทั้งนี้

เทวรูปพระอิศวรในแต่ละพื้นที่ในสมัยอยุธยา (พระนครศรีอยุธยา กำแพงเพชร และนครศรีธรรมราช) อาจมีรายละเอียดของศิลปะและปางที่แตกต่างกันอยู่บ้าง และในส่วนของพื้นที่อยุธยาและกำแพงเพชรไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นศิวลึงค์ อาจสันนิษฐานเทียบเคียงได้กับสมัยสุโขทัยที่ว่าศิวลึงค์ถือเป็นสิ่งลามกในพุทธศาสนาที่คน

ส่วนใหญ่นับถือ ซึ่งการที่ผู้คนในอยุธยาเลือกที่จะสร้างเทวรูปพระอิศวรมากกว่าการสร้าง ศิวลึงค์ตามคตินิยมแบบอินเดียหรือเขมรแสดงให้เห็นได้ว่า นอกจากอยุธยาจะรับเอา อิทธิพลทางด้านศิลปะ รวมถึงคติความเชื่อด้านศาสนาฮินดูจากเขมรแล้ว ก็ยังเลือกรับ อิทธิพลทางด้านศิลปะและคติความเชื่อด้านศาสนาฮินดูจากสุโขทัยที่เป็นกลุ่มคนไทยที่ อาจมีแนวคิดด้านสังคม วัฒนธรรม และคติความเชื่อสอดคล้องกับกลุ่มคนที่อยู่ในลุ่มน้ำ เจ้าพระยา

นอกจากหลักฐานเทวรูปพระอิศวร ยังมีหลักฐานด้านวรรณกรรมที่สนับสนุน แนวคิดเรื่องการรับอิทธิพลศาสนาฮินดูของสุโขทัยสู่อยุธยาคือวรรณกรรมลิลิตโองการ แข่งน้ำ โดย Michael Wright (2000: 49) สันนิษฐานว่าคำวาทะที่ใช้กล่าวถึงพระอิศวรเป็น คำไทยแทบทั้งสิ้น ไม่ได้ใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤต เช่น ผายผาหลวงแทนเขาไกรลาส เสด็จเหนืออวัวเผือกแทนโคนนทิ ฟ้าพัดพริ้วหรือสีป่างผีหาวแทนพระรุทร ฟ้ากระฉ่น เรือนผยองแทนพระอิศวรปางตรีปรีนตกะ ปู่สมิงพรายผีพรายผีขรหมื่นดำแทนพระไภรวะ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการรับรู้เกี่ยวกับพระอิศวรของกลุ่มคนไทยมาตั้งแต่อดีต

ทั้งนี้ Michael Wright (2000: 49-50) สันนิษฐานไว้ว่าในสมัยสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ 1 นั้น ผู้ที่แต่งลิลิตโองการแข่งน้ำน่าจะเป็นพราหมณ์พถกนิบาทที่นับถือพระ วิชาญเป็นใหญ่ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปรากฏว่าในเวลา การประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ พราหมณ์ได้อ่านบทบูชาอิศวรก่อนบูชาพระวิชาญเสมอ รวมถึงในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร พราหมณ์ผู้ประกอบพระราชพิธีก็มีตำแหน่งเป็น พระครูศิวพราหมณ์โหราธิบดี ซึ่งอาจแสดงให้เห็นได้ว่า การให้ความสำคัญกับศิวนิกาย เพิ่มขึ้นจากรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นต้นมา

ลักษณะเด่นของคติความเชื่อพระอิศวรในสมัยอยุธยาคือ พระปรมาภิไธยของ พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ได้แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องเทวดาในศาสนาฮินดู 11 องค์ ประกอบด้วยพระพรหม พระวิชาญ พระอิศวร พระพาย พระวรุณ พระเพลิง พระยม พระไพศพ พระอินทร์ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ สร้างพระมหากษัตริย์อยุธยาให้ทรง มีฐานะทั้งสมมติเทพ ได้แก่ พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ อุปบัติเทพ ได้แก่ เทพที่อยู่ ณ ภาคพื้นดินและที่อยู่สูงกว่าพื้นดิน และวิสุทธิเทพ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พุทธเจ้า และพระชีนาสพ แสดงให้เห็นถึงสถานะเสมือนพระพุทธรูปอย่างแท้จริง (Kasemsri, 2013: 16-17) ถือเป็นลักษณะเด่นในเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรที่เพิ่ง ปรากฏขึ้นในสมัยอยุธยา ทั้งนี้ Supawat Kasemsri (2013: 15) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ฐานะของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาคือพระพุทธรูป โดยเรียกพระมหากษัตริย์ว่า “พระพุทธรูปอยู่หัว” พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ก็ขนานนามว่า

หน่อพุทธางกูรเจ้า หรือเมื่อสิ้นพระชนม์ก็ใช้คำว่านฤพาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าฐานะของพระมหากษัตริย์อยุธยาในทรงเป็นพระพุทธรูปเจ้ามากกว่าที่จะเป็นเทพอินทวงศ์ใดองค์หนึ่ง ที่อวดารมาเป็นพระมหากษัตริย์ และยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธศาสนา มากกว่าลัทธิความเชื่ออื่นๆ ที่ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะได้รับการผสมผสานคติความเชื่อทั้งศาสนาฮินดูและความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีก็ตาม

สรุป

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะทางประติมานวิทยาและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยามีความสืบเนื่องจากรูปแบบในอดีต โดยเฉพาะรูปแบบจากสมัยสุโขทัย ที่ไม่นิยมสร้างศิวลึงค์อันเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระอิศวรอีก และยังคงรักษาลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญของพระอิศวรเหมือนเดิม เช่น มีพระเนตรที่ 3 ทรงสวมสังวาลเป็นรูปนาคหรืองู มีโคหนกเป็นพาหนะ มีปิ่นทัดพระเกศาเป็นพระจันทร์ มีวิมานอยู่ที่เขาไกรลาส และมีชายาหรือศักดิ์คือพระอุมา

ในส่วนของคติความเชื่อเรื่องบทบาทของพระอิศวร พบว่ามี 2 ลักษณะคือ พระอิศวรในบทบาทของหนึ่งในสามเทพผู้ยิ่งใหญ่ในศาสนาฮินดู หรือพระตรีมูর্তิ ที่คอยอำนวยความสะดวกในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ให้ลุล่วงไปด้วยดี และพระอิศวรในบทบาทของผู้สร้างทุกสรรพสิ่งในจักรวาล โดยคติความเชื่อดังกล่าวเป็นคติที่นิยมกันในผู้ที่นับถือพระอิศวรเป็นใหญ่หรือที่เรียกว่าไสวณิกายของอินเดีย

ลักษณะเด่นของคติความเชื่อพระอิศวรในสมัยอยุธยาคือการนำพระนามพระอิศวรเป็นส่วนหนึ่งของพระนามพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ แม้ว่าฐานะของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาเปรียบได้กับพระพุทธเจ้า แต่ก็ยังปรากฏเทพองค์ต่างๆ รวมถึงพระอิศวรที่รวมกันเป็นพระมหากษัตริย์ รวมถึงเชื่อสายของพระมหากษัตริย์ที่ถือว่ามีเชื้อสมมติเทพด้วยเช่นกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยา ได้สืบเนื่องต่อมาจากรูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรจากขอมโบราณและสุโขทัย อย่างไรก็ตาม ได้มีการปรับคติความเชื่อบางประการให้เข้ากับคติความเชื่อของคนในสมัยอยุธยา เช่น บทบาทของพระอิศวรกับเทพองค์อื่นๆ ในศาสนาฮินดูที่สร้างพระมหากษัตริย์ให้ทรงมีฐานะเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้า ซึ่งคติความเชื่อนี้ไม่ปรากฏอยู่ในคติความเชื่อของขอมโบราณและสุโขทัย ทั้งนี้ รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยา จะสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

References

- Ayutthaya people 's Testimony, King Uthumporn's Testimony and The Royal chronicle in Luang Phrasert Aksornniti's Version** (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์). (1967). Bangkok: Khlangvitthaya.
- Bunphrakhong, P. (1967). The detail of Thai inscription (คำอ่านศิลาจารึกอักษรและภาษาไทย). *Silpakorn*, 11(4): 92-96.
- Bussayakul, W. (1977). **The literature of Wisut** (วิสุทธนิพนธ์). Bangkok: Odiensore.
- Chanthavanich, N. (2006). Śhiva Nataraj (พระศิวนาฏราช). *Silpakorn*, 49(3): 110-118.
- Chusab, D. (1998). **Drama of Rammakien in Ayutthaya period : Rama assemble with his soldier to Angkat communicate with Ravana** (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา : ตอนพระรามประชุมพลจนองค์สื่อสาร). Bangkok : The Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- Ditsawarakuman, Prince. (2003). **Siamese monks in Langka** (เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป). Bangkok: Matichon.
- Fine Art Department. (1983). **Inscription in Sukhothai period** (จารึกสมัยสุโขทัย). Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (1986a). **Inscription in Thailand Vol. I** (จารึกในประเทศไทย เล่ม 1). Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (1986b). **Inscription in Thailand Vol. III** (จารึกในประเทศไทย เล่ม 3). Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (1997). **Literature in Ayuthaya period Vol. I** (วรรณกรรมสมัยอยุธยา 1). Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (2011). **Tribhumi : A Document form Paris National Library** (ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส). Bangkok: Fine Art Department.
- Inthrawut, P. (1977). **Hindu and iconology** (ศาสนาฮินดูและประติมานวิทยา). Bangkok: Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Kasemsri, S. (2013). **The 28th Sirindhon discourse "The Thai historical analysis: King institution in Thai context"** (ปาฐกถาชุด "สิรินธร" ครั้งที่ 28 เรื่อง "การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเชิงวิเคราะห์ : สถาบันพระมหากษัตริย์ใน

- ปริบทสังคมไทย”). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Mang, Prince. (1960). **The pleasure stanza Vol. I (ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย เล่ม 1)**. Bangkok: The council of Thai teacher.
- Phisphumvidhi, P. (2005). **The sun and the moon (สุริยาศาสตร์)**. Bangkok: Matichon.
- Rao, G. (1968). **Elements of Hindu iconography volume II**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Sawasdiprawat, Prince. (2007). **The announce of royal ceremony Vol. I (ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1)**. Bangkok : Fine Art Department.
- Singhlamphong, E. (2007). **Images of Hindu Gods in the Ayutthaya Period (เทวรูปในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยา)**. Master's dissertation, Silpakorn University, Bangkok, Thailand.
- _____. (2010). **Images of Hindu Gods in Thailand (เทพปฏิมาสยาม)**. Bangkok : Museumpress.
- Suksuvanon, S. R. (2010). The lost official name of King Thonburi (พระนามทางการที่ปราสาทการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี). **Art & Culture**, 32(2): 84-97.
- The Royal chronicle of Ayutthaya in Phra Chakraphadipong (Chad)'s Version (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด))**. (1990). Bangkok: The council of Thai teacher.
- The Royal chronicle in Royal writing 's Version Vol. I (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1)**. (1991). Bangkok: Fine Art Department.
- The Royal chronicle in Royal writing's Version Vol. II (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2)**. (1992). Bangkok: Fine Art Department.
- The Royal Institute. (1995). **The Royalty's Name of Chakri Dynasty with pictures (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป)**. Bangkok: Amarin Printing.
- Veeraphrachak, K. (1996). King Songdham's Royal Message (พระราชสารสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม). **Silpakorn**, 39(1): 41-58
- Wright, M. (2000). **The curse bulla (โองการแช่งน้ำ)**. Bangkok: Matichon.
- Wilkins, W. J. (1983). **Hindu Mythology, Vedic and Puranic**. Calcutta: Rupa.

